

Kateřina Rysov: O slovosledu z komunikačního pohledu Disertační práce

K eskmu slovosledu jako předmětu lingvistick analýzy je třeba se vracet. Nejen proto, že dosud není popsán zcela vyčerpávajícím způsobem. Nemn zvanm důvodem je, že jsou v současné době do hloubky propracovávány rzn teoretick pstupy k popisu vtn a textov struktury a spolu nimi se proměňují a vyvjj i nároky na popis slovosledn. Spolu s tím jsou k dispozici obshl datov korpusy, které otevrj nov možnosti pro verifikování slovosledných hypotéz. Už dávno není slovosled pouhm pordkem „slov“, ale poradm konstituentů definovaných v různých termínech a v rámci různých syntaktických konceptů. Pro disertantku je teoretickm východiskem funkn generativn pstup a Prask závislostní korpus. V tomto teoretickm rámci a s oporou téměř čtyřiceti tisíc vt opatench podrobnou anotací formln syntaktickou a tektogramatickou, včetně anotace základních kategorií aktuálního členění, lze posunout popis eskho slovosledu vznamnm způsobem kupředu ve srovnání s tím, co mohla pnst Mluvnice češtiny před více než čtvrt stoletm, popř. dělící studie ještě mnohem star, na které se v disertaci odkazuje.

V podstatě bezvhradn pklon disertantin k uveden koncepci představuje pro ni velice výraznou metodologickou výhodu: Umožnil j totiž pln se soustředit na vlastní slovoslednou kombinatoriku a dospět k novým a zjmavm empirickm poznatkům, které obohatila mj. t o konfrontan esko-nmeck pohled.

Práce má pevnou strukturu a je dbe uspordna: Dkladn je popsán souasn stav bádání v dané problematice, podrobn jsou diskutována východiska práce a jasn jsou specifikovány cíle, metodika a postupy (kapitoly 1–5). Prvních pět kapitol zabírá pblin polovinu práce a tento podíl textace je prmřen. V druhé polovině jsou pak popsány výsledky práce a závěry, které z výzkumu vyplynuly; připojeny jsou tabulkov pllohy.

Jádrem práce je podrobn členění kapitola 6.

V podkapitole 6.1 se předkládá a posléze komentuje tabulka (stupnice) kontextov zapojenosti/nezapojenosti jednotlivých druhů participant (aktant a volných doplnn). Tabulka je velmi podrobn – rozlišují se téměř čtyři desítky typů. Empirick šetření ukazuje, že „míra kontextov zapojenosti jednotlivých typů participant narůstá téměř rovnomrn“ (s. 108) a že vedle smantick role je vznamn i lexikln vyjdren (data ukazují, že např. vlastn jména thnou k umstn v ohnisku více než jména obecn), slovn druh (doloženy jsou např. rozdíly mezi substantivními, adverbialnmi a infinitivnmi participanty) nebo nevtn vs. vtn vyjdren. Vzhledem k tomu, že empirick šetření bylo poprvé provedeno na takto rozsáhlých datech, mají zjitn výsledky značnou poznávací hodnotu. Pro pripadn budoucí pokračování v takto provdnm statistickm šetření by bylo uiten vzít v uvahu skutečnost, že jednotliv funkto mají znan rozdln absolutn četnosti v korpusu; např. zatímco celkov etnost Pat in 63 328 výskytů, z čehož 42 685 výskytů, tj. 67 %, se nachází v ohnisku, naproti tomu Diff-rozdíl má celkovou četnost pouze 703 výskytů, z nichž 471, tedy opět 67 %, se nachází v ohnisku. Bylo by – v dalm pokračování práce – mon a uiten se zabývat naprklad otázkou, zda relativn četnosti vypoten z takto rozdílných četnostních zklad mají stejnou statistickou přesnost, resp. stejnou interpretan silu. Stálo by za to – v pripadn další etapě výzkumu – pokusit se hledat vhodn statistick nástroje k vytvoen distribučního modelu, jehož pomocí by tyto rozdíly byly překonány.

Nabízí se pripadn i otázka (rovněž pro budoucí šetření), zda se aktuálním lennm budou nějak lišit anry zpravodajsk (mohli bychom v nich očekávat s v

pravděpodobností výskyt pořadu základ – ohnisko) od žánrů čistě publicistických (komentářových, úvahových aj.).

V podkapitole 6.2 autorka podrobně dokládá, že většina dvojic participantů (funktorů) „vykazuje pouze určitou (různě silnou) tendenci k jistému slovoslednému pořadí“ (s. 128). S tím lze jistě souhlasit. Empirická data autorka předkládá jak ve shrnujících tabulkách, tak pro některé dvojice podrobněji; věnuje se speciálně pořadí dvojic Act – Pat, Způsob – Pat a Pat – Loc. Dále proklamuje, že určité „méně zastoupené pořadí participantů“ musí být způsobeno dalším slovosledným činitelem, který je „silnější než faktor typ participantu“ (s. 128). Tuto formulaci nepovažuji za zcela šťastnou. Jestliže totiž např. v typu *je nutné* (PatKN) *přiznat* (ActKN) převažuje pořadí Pat–Act, zatímco v typu *...najdou zákazníci* (ActKN) *...příručky...* PatKN převažuje pořadí Act–Pat, pak v obou případech jde o stále o Act a Pat, i když jsou vyjádřeny různými syntaktickými prostředky. Podle mého názoru nepozbývá platnosti základní, obecný princip (faktor), že při bezpříznakovém (tj. kontextově nebo subjektivně nemotivovaném) aktuálním členění je aktuální organizace větných složek dána rozdílnou inherentní schopností jejich sémantických obsahů přijímat buď roli tematickou, nebo rematickou. Tento princip (faktor) zůstává stále nejsilnější, jen je nutné v rámci (uvnitř) určitého funktoru zjemnit klasifikaci. Jinými slovy, aby bylo možné jejich četnosti sčítat, stačilo by kategorii Act a kategorii Pat podrobněji klasifikovat a sčítání četností omezit na jednotlivé podtřídy.

Ukazuje se tu zároveň, jak moc závisí statistika slovosledu na konkrétní anotační koncepci. Disertantčino rozhodnutí důsledně se přidržel způsobu, kterým je provedena anotace v PDT, respektuji, i když při pročitání dokladů uvedených v práci bych preferovala v některých případech označení konstituentu odlišným funktorem a v některých případech odlišnou hodnotou v aktuálním členění. Rozhodujícím předpokladem pro statistické zpracování je samozřejmě jednotný způsob anotování – nicméně i sama disertantka přiznává „vliv vnímání anotátora“ resp. „intuitivní rozpoznávání kontextové zapojenosti“ (s. 54) jako problém. Otázka je, zda případy, kdy disertantka přijala volbu anotátora s určitým váháním, jsou, anebo nejsou zcela ojedinělé, a zda by mohly, anebo nemohly signifikantním způsobem ovlivnit její statistická data. Na tuto otázku by bylo ovšem v dané etapě výzkumu těžké odpovědět, už proto, že sama podstata sémantických a pragmatických principů je odlišná od principů gramatických a je mnohem méně přímočaře odrážena výrazovými prostředky. Ať je tomu jakkoli, důležité je, že poukazem na sporné (resp. subjektivně řešené) případy by disertantka mohla užitečným způsobem přispět ke zdokonalení či korektuře anotačního systému. I to je třeba považovat za jeden z přínosných bodů její práce.

Disertantky bych se chtěla zeptat, zda zjistila, jestli skutečnost, že členy zkoumané dvojice funktorů jsou, anebo nejsou od sebe odděleny jinou částí věty (tj. že mezi sledovanými funktory se nacházejí, anebo nenacházejí ještě jiné funktory), má pro jejich vzájemné rozmístění nebo pro jejich (stejnou, anebo rozdílnou) funkci v aktuálním členění nějaký význam.

Na řadě míst v práci autorka sleduje, „co chtějí mluvčí či (v našem případě) pisatelé o daném tématu sdělit, resp. kterou složku častěji staví na komunikačně důležitější místo (tj. při zachování objektivního slovosledu více vpravo)“ (s. 153). Do jaké míry se v tomto ohledu shoduje její pozorování s Firbasovou teorií stupňů výpovědní dynamičnosti?

Kap. 6.3 není přítomna – v obsahu ani ve vlastním textu.

Kap. 6.4 je věnována valenci jako slovoslednému faktoru. Autorka si sice zpočátku ubližuje nešťastným překlepem, když píše, že „z provedeného drobného průzkumu vyplývá, že...“ (s. 177). Jde nicméně o průzkum podrobný, dobře rozmyšlený a logicky dovedený k závěru, že slovesná valence v češtině nemusí být (na rozdíl od němčiny – podle W. Flämiga) nejsilnějším slovosledným faktorem. Ke kapitole nemám žádné otázky a považuji ji za velmi zdařilou.

Kap.6.5 má specifický obsah: Na třech dvojicích lexémů *někdy*, *někde*, *nějak* a na jim odpovídajících německých příslovcích se testuje hypotéza, že „rozdíly v jejich slovosledném postavení budou plynout především z toho, jakou sémantickou kategorii vyjadřují“ (s. 190). Z dokladů je přitom patrné, že se zkoumají výlučně takové dvojice, v nichž jsou uvedena příslovce v kontaktní pozici a holá. Podle autorčina vyjádření lze „předpokládat, že budou reprezentovat větné členy, které nejsou kontextově zapojené“ (s. 190). Možná by bylo přesnější říci, že lze předpokládat, že budou mít stejný status KZ, resp. KN; domnívám se totiž, že nelze vyloučit, že mohou i přes svou značnou sémantickou vyprázdňenost patřit v některých užitích k základu. Jako metodický nápad lze autorčino šetření přijmout, bylo by však dobré jeho nosnost ještě ověřit na dalších případech dvojic participantů, ať už neurčitých zájmených či nějakých jiných.

Celkový přínos práce je několikerý, za nejdůležitější považuji toto: Zaprvé práce přinesla nová empirická data o fungování českého slovosledu oznamovacích vět v publicistickém stylu, tedy v komunikační oblasti, která je z hlediska poznání současného stavu i vývoje jazyka oblastí zásadně důležitou. Zadruhé naznačila některé metodické možnosti dalšího zkoumání slovosledu a aktuálního členění (navrhla například tzv. test kontroly porozumění, poukázala na možnosti, jak vyhodnotit vliv valence na slovosled, též v rámci konfrontačního dvojijazyčného šetření apod.). Zatřetí ověřila, jako jedna z prvních, na dosud nejrozsáhlejším datovém vzorku nosnost té koncepce aktuálního členění, která je implementována v Pražském závislostním korpusu. Tím vším prokázala schopnost samostatné vědecké práce a naplnila podmínky nutné k tomu, aby mohla po úspěšné obhajobě obdržet titul doktor (Ph.D).

Práci doporučuji k obhajobě.

Praha 21. července 2013

PhDr. Ludmila Uhlířová, CSc., dr. h. c.
lidauhlirova@seznam.cz